

УДК 343.424

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.46>

СВОБОДА СОВІСТІ ТА СВОБОДА ВІРОСПОВІДАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Лук'янченко Сергій Олегович,

аспірант кафедри кримінального права

Національного університету «Одеська юридична академія»

У статті досліджуються особливості понять «свобода совісті» та «свобода віросповідання» як об'єктів кримінально-правової охорони в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із реалізацією релігійних потреб особи. Констатується, що в правовому вжитку є два терміни, які можуть виступати як суспільні відносини, що становлять об'єкт кримінально-правової охорони в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із реалізацією релігійних потреб особи (релігійно мотивованих), – це «свобода совісті (світогляду)» та «свобода віросповідання». Свобода совісті – це природне право на вільне самовизначення особистості у філософській, політичній, морально-етичній, естетичній та інших сферах життя, а також можливість безперешкодного вибору світогляду як для власного самовизначення, так і самоствердження. В основі свободи совісті (світогляду) покладено визнання гідності людини, повага до її духовного суверенітету, вільного світоглядного й духовного вибору, адже свобода совісті включає все різноманіття форм систем світоглядної орієнтації, світоглядних свобод, а свободі віросповідання варто розглядати як складову частину свободи совісті (світогляду). Однак при цьому свобода совісті (світогляду) є поняттям скоріше узагальненим, філософським, етичним, слабо пристосованим до вжитку в правозастосовній практиці. З точки зору можливості застосування цього поняття в кримінально-правовій теорії та практиці свобода віросповідання – це законодавче гарантоване право особистості вільно, без зовнішнього примусу обирати, сповідувати будь-яку релігію, вільно змінювати свої релігійні уподобання, задовольняти свої релігійні потреби, здійснювати інші культові дії відповідно до своєї релігійної орієнтації. Свобода віросповідання дає право не лише обирати будь-яку релігію, а й не обирати жодної. Тобто право вибору передбачає і право відмови від вибору. Перешкоджання реалізації наведених вище потреб, у тому числі релігійно мотивованих, і становлять сутність суспільної небезпеки такого кримінального правопорушення, як те, що передбачене статтею 161 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кримінальне право, релігійний мотив, свобода совісті, свобода віросповідання.

Lukyanchenko Serhii. Freedom of conscience and freedom of religion as an object of criminal law protection

The article examines the features of the concepts of "freedom of conscience" and "freedom of religion" as objects of criminal law protection in criminal offenses related to the realization of the religious needs of the individual. It is stated that there are two terms in legal use that can act as public relations that constitute the object of criminal law protection in criminal offenses related to the implementation of a person's religious needs (religiously motivated) – these are "freedom of conscience (worldview)" and "freedom religion". Freedom of conscience is a natural right to free self-determination of an individual in the philosophical, political, moral-ethical, aesthetic and other spheres of life, as well as the possibility of an unhindered choice of worldview both for one's own self-determination and self-affirmation. Freedom of conscience (worldview) is based on the recognition of human dignity, respect for his spiritual sovereignty, free worldview and spiritual choice. After all, freedom of conscience includes all the variety of forms of systems of worldview orientation, worldview freedoms, and freedom of religion should be considered as an integral part of freedom of conscience (worldview). However, at the same time, freedom of conscience (worldview) is a rather generalized, philosophical, ethical concept, poorly adapted for use in law enforcement practice. From the point of view of the possibility of using this concept in criminal law theory and practice, freedom of religion is a legislative guaranteed right of an individual freely, without external coercion to choose, profess any religion, freely change his religious preferences, satisfy his religious needs, and carry out other cult actions in accordance with

their religious orientation. Freedom of religion gives the right not only to choose any religion, but also not to choose any. That is, the right to choose also presupposes the right to refuse a choice. Obstruction of the implementation of the above needs, including those religiously motivated, constitutes the essence of the public danger of such a criminal offense as that provided for by Article 161 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *criminal law, religious motive, freedom of conscience, freedom of religion.*

Стаття 35 Конституції України наголошує: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [1]. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 21 квітня 1991 року в статті 3 використовує більш широке поняття щодо свободи совісті та свободи віросповідання: «Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання. Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії» [2].

При цьому серед наукової спільноти певний час точиться дискусія з приводу того, чи є ідентичними поняття свободи совісті та свободи віросповідання [3]?

Свобода – явище поліструктурне. Скажімо, за сферою суспільного вияву свобода постає як економічна, політична, духовна, моральна, світоглядна. У її структурі виділяють такі важливі складники, як свобода думки, свобода совісті, свобода слова, свобода релігії, свобода творчості тощо. Найважливішим компонентом, системотвірним елементом свободи є індивідуальна свобода. Вона розглядається як головна свобода. Усі інші види свободи є лише модифікацією її вияву, розширення останньої, скоріше всього, її застосування або її гарантією [4, с. 83].

Свобода совісті нерозривно пов'язана з духовністю, яка є її основою. У контексті філософського й релігієзнавчого осмислення свободи совісті важливою є рефлексія якісної визначеності духовної сфери людського буття, здатності людини до трансцендування, яке структурує всю мережу її ціннісних орієнтацій [5, с. 17].

На думку сучасного вітчизняного дослідника М.Ю. Бабія, у релігієзнавчому аспекті свобода совісті виявляє себе через такі елементи своєї структури, як «свобода віросповідання», «свобода релігії», «свобода в релігії», «віротерпимість», хоча, як уже зазначено, аналіз наявних уявлень про свободу совісті свідчить, що акцент робиться на виборі особистістю свого ставлення до релігії чи релігійного світогляду, можливості відкрито й вільно виявляти свої атеїстичні чи релігійні переконання [6, с. 13]. Учений переконаний, що поняття «свободи віросповідання» означає, що кожна особистість може вільно без будь-якого світського чи релігійного примусу (в усіх формах вияву) вибирати й вільно сповідувати ту релігію, яку вона вважає потрібною, прийнятою за велінням своєї совісті. При цьому ми маємо взяти до уваги, що в ході свого самовизначення індивід вибирає не релігію загалом, а конкретну парадигму конкретного віросповідання, тим більше що це поняття характеризує цілком визначене сповідання віри в контексті конфесійної диференціації релігії [6, с. 13].

Свобода віросповідання є важливим компонентом структури свободи релігії. Складником архітекτονіки останньої є також поняття «свобода церкви» і «свобода в церкві» або «свобода в релігії». «Свобода совісті» й «свобода віросповідання» – поняття тісно взаємопов'язані але не тотожні. «Свобода совісті» є родовою щодо «свободи віросповідання» поняття. Вона, як уже відзначено, охоплює своїм змістом, виявом широку сферу духовного, світоглядного, морального, політичного

буття людей, у якій вони самовизначаються й самореалізуються. Свобода ж релігії постає лише як свобода вибору й самоствердження індивіда в системі релігійних координат. Разом із тим свобода релігії виявляє себе як на особистісному рівні, так і на рівні релігійних спільнот [7, с. 11].

Отже, свобода совісті – це можливість безперешкодного вибору світогляду у сфері духовного життя, вираження релігійних та атеїстичних поглядів і, нарешті, свобода релігії, що передбачає вчинення релігійних обрядів, богослужінь, свободу церкви [8, с. 13]. Дослідник М.О. Кривич свободу совісті визначає як атрибут особистості, її право бути самою собою, бути автором як свого самовизначення, так і самоствердження [9, с. 30]. Дослідниця У.М. Олійник переконана, що свобода совісті є широким спектром особистих переконань людини у філософській, політичній, морально-етичній, естетичній та інших сферах життя [10, с. 124]. Ще один вітчизняний правник – О.М. Биков – підкреслює, що, незважаючи на більшість визначень, які свободу совісті характеризують як сам процес релігійного вибору, у правовому аспекті її не можна ототожнювати лише із самим процесом, оскільки справжнє духовне самовизначення й обрання релігії відбувається лише тоді, коли його не спричинили якісь зовнішні сили або спонукальні чинники. Свобода совісті людини охоплює сфери її духовного життя, включає низку окремих можливостей, зокрема свободу вираження думок, переконань, віри, їх реалізації тощо [11, с. 71].

Щодо свободи віросповідання, то академік П.М. Рабинович вважає, що вона є можливістю вільного вибору об'єкта віри, який не можна попередньо обмежувати формальними властивостями, рамками [12, с. 179]. Порівнюючи її зі свободою совісті, свого часу професор В.В. Ключков визначив, що свобода віросповідання, постаючи одним із важливих складників структури свободи совісті, «стосується того, що є благом людського духу, передусім усього того, що стосується вільного функціонування релігії» [13, с. 56]. Аналіз конституційних положень дав можливість вітчизняним ученим зробити висновок, що «свобода віросповідання як загальносоціальне (природне) право людини, є можли-

вістю людини вчиняти певні дії або утримуватися від їх учинення, за допомогою чого об'єктивується її віровизнання. Це можливість людини вчиняти такі діяння, за допомогою яких приймаються, змінюються та сповідуються релігійні або інші переконання. Можливість сповідання віри в будь-що – ось засаднича, стрижнева ідея коментованого припису» [14, с. 142]. Елементами свободи віросповідання є право сповідувати віровчення тієї чи іншої релігії, право відправляти релігійний культ і право утворювати релігійну організацію чи входити до утвореної раніше (але при цьому варто зазначити, що релігійна організація має право з певних причин відмовити людині у відправленні релігійного культу та «членстві», також вона встановлює правила входження до її ієрархічної системи) [15, с. 26]. Досить цікавою є думка професора С.Я. Лихової, яка звертає увагу на те, що поняття «свобода віросповідання» є більш широким за змістом, ніж релігійні права, і вказує, що значення визнання цієї свободи державою полягає в установленні системи правових гарантій його забезпечення [16, с. 306].

Дослідник О.В. Брянцева вважає, що «свобода совісті та віросповідання є однією фундаментальною свободою, але розглянутою у двох різних аспектах, які діалектично пов'язані між собою і невіддільні один від одного, співвідносяться як загальне і приватне, утворюючи єдиний правовий інститут» [17, с. 6–7]. Певною мірою таку позицію підтримує дослідник В.В. Новіков, для якого «поняття інституту свободи совісті й віросповідання варто визначити як сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері прав людини приймати або не приймати, вільно обирати, змінювати, розповсюджувати й висловлювати будь-які світоглядні системи, не бути підданим переслідуванням з боку держави» [18, с. 74]. Учений переконаний, що свобода совісті включає все різноманіття форм систем світоглядної орієнтації, світоглядних свобод, а свободу віросповідання варто розглядати не тільки як складову частину свободи совісті, а і як ту, що поглинається нею [18, с. 74].

Доволі цікавими є думки представників теології, які, аналізуючи особу віруючої людини та її свободу в релігійному контек-

сті, звертають увагу саме на поняття «свободи віросповідання», «право на свободу віросповідання». На їхню думку, структурно свобода віросповідання включає:

свободу вибору людиною конкретного віросповідання;

свободу мислити, вірити, як того бажає особистість;

свободу мати, приймати й змінювати віросповідання;

свободу сповідувати свою релігію як приватно, так і публічно, індивідуально чи разом зі своїми одновірцями;

свободу здійснення релігійних обрядів, культу, ритуалів, нормативних приписів свого віросповідання;

свободу шукати, отримувати й використовувати релігійну інформацію;

свободу одержувати релігійну освіту, забезпечувати навчання й виховання своїх дітей згідно з власними релігійними переконаннями [19, с. 13–14].

Окремо треба сказати, що сучасні релігієзнавці, осмислюючи сутність поняття «свобода віросповідання» через поняття «свобода релігії», звертають увагу ще на одне поняття, таке як «свобода в релігії». Це специфічне релігієзнавче поняття (яке практично не вживається в науковому вжитку) «характеризує міру (межу) свободи, яку допускає, скажімо, те чи інше православне, протестантське або католицьке віросповідання для своїх адептів у справі реалізації віросповідної практики, тлумачення тих чи інших положень релігійного вчення. Тобто йдеться про рівень свободи віруючого в організаційно оформленому просторі його релігійного вибору. Свобода в релігії є важливим аспектом свободи совісті віруючої особистості в предметному полі «церква-віруючі». Практично вона виявляє себе в можливості для віруючого індивіда вільно самореалізовуватися в релігійному колективі в рамках певних приписів без втручання як одновірців, так і керівників цієї общини, віросповідного напрямку» [19, с. 8].

Радикальну точку зору висловлює дослідниця Ю.Є. Федотова, яка вважає, що свобода совісті де-факто зовсім не є об'єктом кримінально-правової охорони. «Наявність такого суб'єкта права, як «віруючі особи», порушує принцип рівності прав громадян незалежно від їх став-

лення до релігії, який також порушується відсутністю правової визначеності в диспозиції статті, стосовно «образи релігійних почуттів» і «публічних дій, що виражають явну неповагу до суспільства». Відповідна кримінально-правова норма не відповідає наданому праву сповідувати будь-яку релігію індивідуально або спільно, так як від незаконного перешкоджання реалізації права на свободу совісті й віросповідання кримінальний закон охороняє лише релігійні організації, залишивши без уваги релігійні групи, а також окремих громадян. Цей факт суперечить принципу світськості держави, відповідно до якого релігійні об'єднання рівні перед законом. Кримінальний закон охороняє лише деякі форми реалізації свободи віросповідання» [20, с. 201]. На нашу думку, рівноправність не означає одноманітність людей, усі люди різні, а рівність передбачає рівну можливість для кожної людини реалізувати свої права, свободи й інтереси, у тому числі в релігійній сфері.

Отже, зважаючи на викладені позиції та оцінки, ми можемо констатувати, що в правовому вжитку є два терміни, які можуть виступати як суспільні відносини, що становлять об'єкт кримінально-правової охорони в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із реалізацією релігійних потреб особи (релігійно мотивованих), – це «свобода совісті (світогляду)» та «свобода віросповідання».

Свобода совісті – це природне право на вільне самовизначення особистості у філософській, політичній, морально-етичній, естетичній та інших сферах життя, а також можливість безперешкодного вибору світогляду як для власного самовизначення, так і самоствердження. В основі свободи совісті (світогляду) покладено визнання гідності людини, повага до її духовного суверенітету, вільного світоглядного й духовного вибору, адже свобода совісті включає все різноманіття форм систем світоглядної орієнтації, світоглядних свобод, а свободу віросповідання варто розглядати як складову частину свободи совісті (світогляду).

Однак при цьому свобода совісті (світогляду) є поняттям, скоріше, узагальненим, філософським, етичним, слабо пристосованим до вжитку в правозастосовній

практиці. На відміну від «свободи совісті», поняття «свобода віросповідання» закріплено в багатьох правових документах, міжнародних і національних, зокрема в Конституції України.

З точки зору можливості застосування цього поняття в кримінально-правовій теорії та практиці свобода віросповідання – це законодавче гарантоване право особистості вільно, без зовнішнього примусу обирати, сповідувати будь-яку релігію, вільно змінювати свої релігійні уподобання, задовольняти свої релігійні потреби, здійснювати інші культові дії відповідно до своєї релігійної орієнтації. Свобода віросповідання дає право не лише обирати будь-яку релігію, а й не обирати жодної. Тобто

право вибору передбачає й право відмови від вибору. Перешкоджання реалізації наведених вище потреб, у тому числі релігійно мотивованих, і становлять сутність суспільної небезпеки такого кримінального правопорушення, як те, що передбачене статтею 161 Кримінального кодексу України.

Ця позиція є актуальною також для статей 178 Кримінального кодексу України «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків», 179 Кримінального кодексу України «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь», 180 Кримінального кодексу України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.01.2021).
2. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/987-12> (дата звернення: 05.03.2021).
3. Новіков В.В. Свобода совісті і віросповідання – конституційне право людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 1 (1). С. 71–74. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_1\(1\)_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_1(1)_20) (дата звернення: 12.03.2021).
4. Некрасова Н.А. Феномен духовности, бытие и ценность : дисс. ... докт. филос. наук : 09.00.01 / Рос. международн. акад. туризм. Иваново, 2002. 313 с.
5. Тульчинський Г.Л. Проблема либерализма и эффективная социальная технология. *Вопросы философии*. 2002. № 7. С. 17–26.
6. Бабій М.Ю. Свобода совісті та свобода релігії: теоретичний аспект. *Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2014. № 2 (2). С. 10–14.
7. Романец В.Л. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолкованиях. Киев : Здоровье, 1989. 192 с.
8. Рудинский Ф.М., Шапиро М.А. Свобода совести и религий: международно-правовые пакты и национальное законодательство. *Государство и право*. 1992. № 5. С. 11–21.
9. Кривич М.О. Правові гарантії свободи совісті в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2007. Вип. 402 : Правознавство. С. 30–36.
10. Олійник У.М. Право на свободу думки, совісті та релігії у філософсько-правовому вимірі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Хмельницьк. ун-т управління та права. Хмельницький, 2018. 204 с.
11. Биков О.М. Свобода совісті та свобода віросповідання: співвідношення понять. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 69–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_2_15 (дата звернення: 12.03.2021).
12. Рабинович П. Право людини на свободу віровизнання та проблеми його державного забезпечення. *Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні* : матер. Міжнар. наук. конф. Київ, 1996. С. 179–183.
13. Ключков В.В. Религия, государство, право. Москва : Мысль, 1978. 287 с.
14. Конституція України : науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов та ін. ; ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. Харків : Право ; Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 808 с.
15. Мінка П.П. Теоретико-правова природа поняття «свобода совісті». *Право і суспільство*. 2009. № 3. С. 23–28.

16. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ : Київський університет, 2006. 573 с.

17. Брянцева О.В. Реализация конституционного права на свободу совести в Российской Федерации (на примере Волгоградской области) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Волгоград, 2005. 24 с.

18. Новіков В.В. Свобода совісті і віросповідання – конституційне право людини. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 1 (1). С. 71–74. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_1\(1\)__20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_1(1)__20) (дата звернення: 12.03.2021).

19. Бабій М.Ю. Свобода совісті та свобода релігії: сучасна парадигма. *Релігійна свобода*. 2010. № 15. С. 10–16.

20. Федотова Ю.Е. Свобода совести и вероисповедания как объект уголовно-правовой охраны : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. ФГБОУ ВО «Урал. гос. юрид. ун-т», 2018. 229 с.